

յղփացած հոգիներու վայրագ կարծրութեան զիմաց: Կը պրկէին անոնք իրենց հոգին, ու լքումը չէր որ մշուշ կը բերէր աչքերուն: Այլ քաղցրացնելով խորութիւնը, լրջութիւնը, վեհութիւնը իրենց երազներուն, իրենց հեղեղին մէջ կ'առնէին ամալութիւնները, կարծրութիւնները սուտ այս աշխարհին՝ կեղծիքներով ինքզինքը սնունդանող: Բաւական միամիտ պէտք էր ըլլալին Յիսուսի այդ աշակերտները, սարսափելու համար ահագին աղմուկ հանող, ինքզինք անխորտակելի կարծել տուող շփոթեցնող փխրուն այս մօտեցումին: Ու քաղցին անոնք իրենց երազի ճամբէն: Ու յաղթեցին անոնք աշխարհին բարձրացնելով զայն իրենց հաւատքին, խոհալին:

Այսօր:

Ըսինք թէ որքան հեռու են մարդիկ երազ ունենալէ: Այդ իսկ պատճառաւ՝ աւելի ետակերտն: Աւելի ճշմամբ: Աւելի յուսահատ: Աւելի յաւակնոտ ու միշտ պատրանաթափ:

Պատրանք է դերը խումբին:

— Թերեւս: Յնորքներուն մէջ անոնց՝ որոնք իրենց զգայարանքներուն դոհացումը փնտռեցին զուցէ հոն, ու չգտան:

Բայց միակ իրականութիւնն է ան, հոգիներուն մէջ անոնց որոնք հաւատքը ունին հոգիի անմահութեան, քանի որ խումբը Աստուծոյ մէջ միութիւնն է ի վերջոյ, իբրեւ բարձրագոյն նպատակներու ձգտում: Անոնց՝ որոնք կը զգան խորունկ կապը իրենց հոգիներուն խնամութեան: Որոնք թաքուն պահանջքը ունին իրար գալու, զիրար բռնելու՝ նոր ու վերին կեանքի մը գոյաւորումին, ապրումին սիրոյն: Ու հետեւաբար՝ որոնք գիտեն որոշ չափ ու ձևի դնել իրենց տրամադրութիւնները, հաճոյքները, պահանջները, որովհետեւ խումբի մէջ ըլլալ զահել գիտնալ է իր անձէն, իր շահէն, իր «հաշիւ»ներէն: Եւ այն ատեն աւելի զօրաւոր, բարձրացած, երջանիկ, իր մէջը գործող յոռի, անյօժար տարրերը սրբացուցած, հետեւաբար՝ քաղցր, բարի, հրապուրիչ կը դառնայ անհատը, որ մինակը՝ առանց կրակի, պիտի մնար փխեղծ, ինկած, յուսահատ, անհրապոյր:

Այս է ահա, անհասը՝ աւելի մաքուր ընող անձիւտելի հրաշքը խումբին:

ԹՈՐԳՈՒՄ ԱՅԵՂԱՅ

ԱՐԴԻ ԱՇԽԱՐՀԸ ԵՒ ՔՐԻՍՏՈՆԵՈՒԹԻՒՆ

«Արդիականութեան» ոյժն ու փափաքն է զիմակալել իրողութիւնները պարկեշտօրէն և խիզախաբար, ընդունելով արդի պատմական հետազօտութեան մեթոտներն ու արդիւնքները — «նայնացնելով նոր ուսումը հետեւիկոսութեան հետ, ուղղափառութիւնը հոմանիս կը նկատեմք» (*) — եւ իր անձկամտութիւնը ու է բանի հանդէպ որ կը նմանի զուլ աւանդապաշտութեան կամ խուփ եկեղեցապաշտութեան:

Պէտք է քննադատել զայն, ոչ թէ քննադատ ըլլալուն համար, այլ բաւական քննադատ չըլլալուն համար, և առանց քննադատութեան ընդունած ըլլալուն համար ուսուցիչներուն վարդապետութիւնները, ոչ թէ զուտ արդիական ըլլալուն համար՝ այլ բաւական արդիական չըլլալուն համար:

Արդի պատմական հետազօտութեան մեթոտները կուռ են: Վտանգը կը կայանայ գոյութիւն ունեցող աստուածաբանական կանխակալ կարծիքներուն մէջ, որոնք, իրապէս, են անոնցմէ՝ որոնք հին քրիստոնէութենէն տարբեր հաւատալիքէ մը կուգան: Ստույգ է թէ արդիականութիւնը հաւատալով ինքզինքին ըլլալ ճշմարիտ քրիստոնէութիւն, յաճախ փորձած է «վերայտարարել» հին բանաձեւները (formulae), եւ կը թուի ընդունած ըլլալ, օրինակ Մարգիւրեան վարդապետութիւնը: Բայց քննութեամբ տեսնուած է թէ Մարգիւրեան վարդապետութիւնը կը նըշանակէ թէ Յիսուս պարզապէս ամենէն աստուածայինն է մարդոց. այնպէս որ իր մէջ բարձրագոյն մարդկութիւնը կ'ընկղմի աստուածայինին մէջ, և Ան ունի Աստուծոյ արժէքներ, այս չէ հաւատքը հին քրիստոնէութեան՝ աստուածային գործելութեան մէջ՝ այն բաներուն՝ զոր ըրած է Աստուած: Ընդունուած է՝ երկու կողմէ, անոր տարբեր հաւատալիք մը ըլլալը քրիստոնէական աւանդական հաւատալիքէն: Արդարեւ, պատմական աղբիւրները այս արդիականութեան

(*) Երասիմօսի նշանաւոր խօսքերէն մին:

և ժԹՐՂ դարու Ռիւալիստիկեան՝ են, ԺԸՐՂ դարու «լուսաւորութեան» և ընդհանուր առումով Humanismի դարուն իմաստասիրութեան հետ որ այժմ, իր անկումին կը դիմէ: Քրիստոնէութիւն չէ, ոչ ալ Ս. Գիրքի հաւատքը, այլ ճիշդ մը քրիստոնէութիւնը պատշաճեցնելու յառաջդիմութեան հաւատալիքին — հաւատալիքին ոչ թէ Աստուծոյ վրայ, այլ՝ մարդուն:

Երկրորդ՝ Արդիականութիւնը շատ ճշգրիտ պատասխան մը չունի տալիք սա հարցումին թէ «ինչո՞ւ պէտք է հաւատամ քրիստոնէութեան»: Հին ուղղափառութիւնը սովոր էր ըլլալ շատ ճշգրիտ, մարդիկ սորված էին եթէ մէկը չհաւատայ՝ դժոխք պիտի երթայ: Այլապէս քրիստոնէութիւնը այնքա՞ն լուսաւորուած է որ դժոխքի չհաւատար այլեւս:

Ու երբ արդի մարդը կը հարցնէ թէ «ինչո՞ւ ներկայ դտնութիւմ ձեր արարողութիւններուն և խանդավառ ըլլամ ձեր գաղափարներով, երբ այդպէս չեմ գտար» — Արդ քրիստոնէութիւնը կրնայ քարոզել, կրնայ փորձել ներշնչել եւ բարձրացնել զինքը. սակայն, չի կրնար հրամայել աւսոր: Որովհետեւ հրամայելը գործն է Աստուծոյ, եւ ազատական քրիստոնէութեան Աստուծոյ դադափար մըն է մարդկային իտէալներու, եւ ոչ եւս՝ դատաւոր մը: Երբ քարոզիչը կը վարանի անկէ, եւ կը դառնայ լրջօրէն այն հաւատքին թէ Աստուծոյ դատաւորն է մարդուն, եւ թէ մարդն ու քաղաքակրթութիւնը եւ մարդկային յառաջդիմութիւնը Աստուծոյ դատաստանի ներքեւ են, վերադարձած կ'ըլլայ Աստուծոյ ծաշունչի Աստուծոյն, և դադրած՝ հաւատալէ մարդուն կարողութեան ինքզինքը փրկելուն. արդիական մը չէ այլեւս ան՝ հին իմաստով: Այժմ պատրաստ է ան հրամայելու արդի մարդուն՝ Աստուծոյ անուշտով:

Բայց ո՞ւր էր վաղնջական ուղղափառութիւնը: Ան արժանացած է բաւական մեծ քամահրանքի, ինչպէս Շուէտացի հեղինակ մը երջանիկօրէն կը նկատէ, խօսելով տարբեր կարողութիւններուն վրայ, Իւփսալայի համալսարանին մէջ, այս դարուն սկզբաւորութեան, «Աստուծոյ արանութիւնը դարձած է վայրաշարժին վերջին կառքը»:

Դեռ սովորական է լսել ուղղափառութեան մասին, խօսիլը իբր հակազդեցական

(Reactionary) եւ հերետիկոսական քան յառաջդիմական, և թէ այսօրուան հերետիկոսութիւնը վաղուան ուղղափառութիւնը պիտի ըլլայ: Արդարեւ, այս նախադասութիւնները սկիզբ կ'առնեն այն թուականէն՝ երբ, ուղղափառ քրիստոնեաներ ինքնին կը նոյնացնէին իրենց հաւատքը վարդապետութեանց կայուն գրութեան մը հետ, և գրականեաներ և իրենց յաջորդները իբր աւհաւական ընդունած էին այս նոյնացումը:

Ուստի, ոգի ի բոլին պայքարեցան Տարուինի տեսութիւններուն դէմ, որոնք կը թուէին ուրանալ Ծննդոց Գիրքին ճշմարտութիւնը — թէ և իրապէս տեսականութեան կայունութեան վարդապետութիւնը դոր Տարուին հերքած է, աւելի կը վերաբերէր Օքսֆորտի ընթացիկ Արիստոտէլականութեան՝ քան Ս. Գիրքի: Քիչեր, ինչպէս R. W. Church, և Charles Kingsley, ընդունեցին Տարուինի մեթոտները, սկիզբէն, բայց հանրային միտքը այն տպաւորութիւնը կրած էր թէ ուղղափառութիւնը ուժգին հարուած մը ընդունած էր: Նմանապէս հանրային միտքը, ներս ու դուրս, կազմակերպուած եկեղեցիներէն, դեռ բաւականաչափ չէ թօթափած այն հաւատքը թէ Ս. Գիրքի ներշնչումը կը մեկնուի եկեղեցիին կողմէ, անսխալական իմաստով մը — այսինքն, իբրեւ թէ Ս. Գիրքը բովանդակէր հաւաքածոյ մը բացարձակօրէն ճշմարիտ յայտարարութիւններու. երկիրը դադրեցաւ դառնալէ քան չորս ժամ՝ մինչ Էստուն կը հալածէր քանանացիները: Սովորական մարդը ոչինչ գիտէ Lightfootի և Hortի, Turnerի և Goreի նման դպրագետներու երկերու մասին, եւ կասկածը ունի թէ բարձրագոյն քննադատութիւնը ասպարէզ կը կարգայ քրիստոնէութեան:

Ուղղափառ քրիստոնեաներ յաճախ կը գործեն ստրագգամման (inferiority complex) ներքեւ, և ճիշդ պիտի ըլլար ըսել թէ համայնքները ստէպ կը ձգտին առանձնանալ շրջապատող աշխարհէն, աւելի վերապահ անձնագոհութեամբ մը, բարեպաշտիկ կեանք մը, յաճախ շատ սերտ, ամենէն աւելի կը վերաբերի անհատական հոգիի փրկութեան և օրբացումին: Ասիկա հեռու է ըլլալէ առհասարակ պարագան, շատ մը տեսակէտներով, որոնցմով կարելի չէ հոս մանրա-

մասնորէն զբաղիլ. Եկեղեցին խիղախօրէն կը զբաղի արդի կեանքի հարցերով և յարգանք կը շահի:

Կը գիտենք օրինակի համար, թէ Harold Laski "Daily Herald"-ի մէջ, 1934 Մայիս, կը գրէ շատ յարգալից յօդուած մը Քէնթըրպրիի Արքեպիսկոպոսի մասին, և թէ Ծնունդի և Զարչարանաց տօներու առթիւ "The Times" քանի մը տարիներէ ի վեր սովորութիւն է ըրած առաջնորդող խմբագրական մը նուիրելու զօրիդ և ուղղափառ յայտարարութեան մը՝ քրիստոնէական հաւատքի՝ Մարդեղութեան և Յարութեան շուրջ:

Դեռ ազգարնակչութեան մեծամասնութիւնը Եկեղեցի չերթար: Ծխական Եկեղեցի մը կը խորհի լաւ գործած ըլլալ եթէ 10,000 ժողովուրդէն 500 հաղորդուողներ ունենայ, այսինքն՝ քսանէն մէկը: Իրապէս Եկեղեցին որոշ կերպով գէմ է աշխարհիկ քաղաքակրթութեան յարաճուն հոսանքին: Երբեմն ան իր մէջ կ'ամփոփուի, բայց ա՛լ աւելի կը բարձրանայ, նման հին Եկեղեցիին՝ հոռովմէական կայսրութեան ներքեւ, ասպարէզը ընդունելու և գիտակից դառնալու իր կոչումին:

Աւելի ու աւելի, քրիստոնեաներ կը խոստովանին աշխարհի առջեւ թէ իրենք քրիստոնեաներ են և թէ կը հաւատան իրենց քրիստոնեայ ըլլալուն:

Եկեղեցին վկայութիւններ կը բերէ աշխարհին՝ զանազան կերպերով — քրիստոնեաներու կեանքով, ընկերային կեանքի վրայ ձգած իրենց գրոշմով, քարոզներով, գիրքերով, ձայնասփիւռով, հանրային յայտարարութիւններով և անձնական օրինակով: Վկայութեան ամբողջ կերպերը ուղղակի կախում ունին այն անհատներէն որոնք տուած են այդ վկայութիւնը: Բայց կայ ուրիշ կերպ մը երբ Եկեղեցին ինքը կը խօսի, շատ յստակօրէն, որոշապէս եւ ազդուօրէն, աւելի քան իր անհատ անդամներու ձայնով: Եւ այս՝ Ծխական Եկեղեցիներու գոյութեամբ և անոնց մէջ կատարուող Պատարագի խորհուրդով: Եկեղեցւոյ Պատարագի խորհուրդը իմաստով մը կախում ունի Եկեղեցիի անդամ անհատներէն իր տեւականութեան համար: Բայց իր բովանդակութիւնը գլխաւորաբար՝ անկախ է անոնցմէ:

Եկեղեցիի շէնքը, կը ցոլացնէ՝ դարդարաններով և ներքին կահաւորումներով, մասնաւոր ոճը քահանային ու ժողովուրդին, բայց Ծխական Եկեղեցին, և իր պաշտօնեան պատասխանատու են ոչ միայն անոնց որոնց անունները գրուած են ընտրողական ցանկի վրայ՝ (Electoral Roll), այլ ծռխին մէջ գտնուող բոլոր հոգիներուն: Կան շատեր որոնք կը մտածեն իրենց Ծխական Եկեղեցիի մասին իբր զրօսանքի վայր մը, ուր, տեղի կ'ունենան պաշտամունքները յօգուտ կրօնամիտներու: Առհասարակ ուրախ են՝ որ այդ պաշտամունքները կը կատարուին, որոնց կրնան ներկայ գտնուիլ, երբ ուզեն: անոնք իրապէս քիչ անդամ կը բախեն անոր զանրը բացի կնուսքի, հարսնիքի ու թաղման առիթներէն:

Կնուսք, հարսնիք և քաղում: Կեանքի ու մահուան այս մեծ առիթներով Եկեղեցին դեռ կը մտնէ անոնց կեանքէն ներս, և Եկեղեցւոյ արարողութիւնը ծնունդի, կեանքի ու մահուան խորհուրդի մասին՝ մեծ բաներ ունի ըսելիք անոնց, եթէ ականջ ունին անոնք լսելու: Նշանակալից է այս: Ուրիշ վայրեր զուգորդուած են կրօնական փորձառութիւններու հետ, ինչպէս, օրինակ, կարգ մը մեծ օթեաններ խմբական շարժման (group movement) անդամներու համար, բայց ոչ ոք հոն կ'երթայ կնուսքի, հարսնիքի ու թաղման: Եկեղեցի կ'երթան անոնք, որովհետեւ Եկեղեցին Աստուծոյ տունն է և ժողովուրդինը, նոյն իսկ եթէ այս մարդիկը մոռցած ըլլան բոլորովին թէ ինչ կը նշանակէ Եկեղեցին: Տունը դեռ տուն է, նոյն իսկ եթէ զաւակները հեռացած են:

Եկեղեցւոյ պաշտամունքի ազդեցութեան ներքեւ կանոնաւոր Եկեղեցի յաճախող ժողովուրդը կերպաւորուած է, որովհետեւ այն բաները զորս իրենք կ'ընեն Եկեղեցիի մէջ, աւելի խոր տպաւորութիւն մը կը ներգործէ քան այն ուսուցումը որ կը հասնի իրենց միտքերուն:

Յաճախ կ'ըսեն թէ Եկեղեցի կ'երթան գլխաւորաբար քարոզ լսելու: Կը մոռնան զայն սակայն, մեծ մասամբ. բայց աղօթքները, պատուիրանները, հաւատամքը եւ Ս. Գրքի ընթերցումները կը տպաւորուին իրենց միտքերուն մէջ՝ մշտական կրկնութեամբ:

Այս ամէնը, եկեղեցւոյ շէնքը, արարողութիւններն ու պաշտամունքները որոնք հոն տեղի կ'ունենան, կը խօսին Աստուծոյ իրականութեան մասին՝ կերպով մը որ տարբեր է քարոզչի յորդորներէն ու ռետուցումներէն:

Մկրտութեան արարողութիւնը՝ օրինակ, Տարբեր բան է բացատրել Մկրտութեան վերածնունդի տեսութիւնը, կամ կողմ բռնել հակաճառութեան մէջ որ մըղուեցաւ այս խնդրոյն վերաբերութեամբ՝ անցեալ դարու կիսուն: Իսկ միւս կողմէ՝ բոլորովին տարբեր բան է անեմել Մկրտութեան արարողութեան կատարումը, և գիտել թէ ինչպէս գործողութիւնը ինքնին, բաւերուն հետ որոնք կ'ընկերանան անոր ու կը բացատրեն զայն, ցոյց կուտայ Աստուծոյ փրկարար գործը՝ ի գործելութեան: Մանուկը եկեղեցի կը բերուի, ծնողքն ու երաշխաւորները մասամբ միայն գիտեն թէ ինչ նպատակի համար բերած են զայն, և գիտեն նաեւ թէ այդ արտաքին նշանակութիւնը աւելի մեծ է քան ինչ որ գիտեն իրենք: Այդ արարքն է ընդունելութեան, լուսացումի և դրոշումի: Արարողութեան բաւերը յաճախակի կ'ակնարկեն աստուածային բարեօժարութեան, ցոյց տրուած Յիսուսի մանուկներ օրհնելու արարքին մէջ, որոնք իրեն կը բերուէին, և ցոյց տրուած Մկրտութեան արարողութեան մէջ որ նշանն է իր կամքին՝ ընդունելու այդ մանուկը: Մանուկը կ'անուանադրուի քրիստոնէական իր անունով և կը մկրտուի Աստուծոյ անունով: Ամբողջ արարքը այնքան խորհրդաւոր է, այնքան բեղմնաւոր, որքան սերմի մը հողին մէջ տնկելը: Ան ցոյց կուտայ իրական յարաբերութիւնը այս մատղաշ կեանքին և անհետ Աստուծոյ միջև և Աստուծոյ նպատակը որ այդ պահէն կ'երկարի, վաթսուն և աւելի տարիներու ընդմէջէն ու անկէ անդին՝ յաւիտենականութեան մէջ:

Նոյնը կը վերաբերի Հաղորդութեան խորհուրդին, որուն շուրջ հակաճառութիւններ մղուած են դարերով: Բայց այդ արարքը ինքնին տարբեր կարգի կը պատկանի բոլոր վարդապետական և հաւատալիքի խորհուրդներէն: Իսկ մը տեղի կ'ունենայ, որ արտայայտուած է չորս Ս. Գրական բառերու մէջ. «Եւ առեալ զհաց, օրհնեաց, երեկ և ետ նոցա»: Այս պարզ գործողութիւնը իմաստով անհուն է:

Ժողովուրդը կուգայ կատարելու զհարերութեան արարողութիւն մը, միասին ուտելու և ըմպելու Աստուծոյ առջև, համաձայն Յիսուս Բրիտտոսի հաստատութեան:

Նոյն սկզբունքը կայ եկեղեցւոյ բոլոր խորհրդապաշտական գործքերուն մէջ: Շ. D. Maurice կ'արտայայտէ զայն ակնարկութեամբ՝ եպիսկոպոսի մը ձեռնադրութեան:

«Եթէ զիմում ընէք զիրքերու ապացոյցին ինպատու եպիսկոպոսութեան, պիտի գտնէք ելուզուած փաստեր՝ ճշգրիտ եւ տրամաբանական ձեւերու տակ, ցոյց տալու համար թէ այսպիսի ձեռնադրութիւն մը պէտք է վերաբերի եկեղեցւոյ, և թէ բոլոր անոնք որոնք այսպիսի ձեռնադրութիւն մը չունին անոր անգամները չեն»:

Հոս չէք գտներ եպիսկոպոսութեան վերաբերեալ յայտարարութիւններ, այլ գործնական առաքում մը եպիսկոպոսի մը ըլլալու հովիւը հօփին, հայրը ընտանիքի մը զոր Աստուած վստահած է անոր, որուն վրայ պէտք է հսկէ, և որուն համարը պիտի տայ: Այս երկու կերպերը երկնքի մը չափ հեռու են իրարմէ:

Առաջինին մէջ ամէն ինչ չոր է, ցուրտ, ալլամերժ, ժխտական: Ի՞նչ է այս անհրաժեշտ կարգը: Ի՞նչպէս առնչուած է ան քրիստոնէական կեանքին ու վարդապետութեան: Հարցումը եղած է և լուռ է առարկողը: Յառաջ կը բերէ վաւերաթուղթերը, արժէքը կալուածներուն որոնք կը հաստատեն մեզի՝ իրեն չվերաբերիլը:

Բայց արժէքը կալուածին այնքան է միայն որքան մեր գործնական հայրենակիցներէն կը գնահատուի. եթէ ներս մտնենք մեր ծառայութեան ոգիէն, պիտի հրճուինք որ այդ այդպէս է: Պիտի ըսենք անոնց թէ այս հայրերը յիսուսուած մեր վկաներն են, մին և ամէնքը, թէ Աստուած մեր Հայրն է, և վկաները՝ այս ճշմարտութեան, մեր երկրէն ու քաղաքներէն վտարուածներուն, վկանները մեր եղբայրներուն՝ որոնք թողած են մեզի գտնելու հեռաւոր գաղութներ և սկզբնաւորողները ըլլալու նոր աշխարհներու: Պիտի ըսենք անոնց թէ այս հայրերը յիսուսուած կը վկայեն Տիեզերական եղբայրութեան մը, որ ոչ մէկ լեզուի կամ ցեղի սահմանափակում կը ճանչնայ, թէ անոնք չեն վկայեր եկեղեցւոյ ոչ մէկ մասին վտարումին կամ արտաքսման, այլ թէ ընդ-

հակառակը, ամբողջը մէկ են, Յիսուս Քրիստոսով, և թէ ամէն անոնք որոնք մկրտուած են մէկ միաւորող անունով մասը կը կազմեն Աստուծոյ մեծ ընտանիքին, և մտադրած են բերել ամբողջ աշխարհը այդ ընտանիքին շրջանակին մէջն:

Եկեղեցւոյ շէնքը եւ արարողական գործքերը հոն կատարուած կ'արտայայտեն բաներ մը քրիստոնէութեան շուրջ գործարող չին բառերը երբեք չեն կրնար տալ: Կը լսենք անոր քարոզելը, և կ'ըսենք թէ սուրբ մարդ մըն է ան, կամ խելացի մէկը, և կամ՝ թերեւ հակառակը:

Եթէ եկեղեցւոյ պաշտամունքը քարոզներէ բաղկանար՝ պիտի եղբակացնէինք թէ եկեղեցին կրօնական շարժում մըն էր: Բայց չես կրնար նկատել իբր լոկ կրօնական շարժման տուն մը այն շէնքը ուր, մկրտութիւն, հարսանիք և թաղում կը կատարուին — առանց խօսելու միւսներու մասին: Ժողովուրդին Տունն է այն, Աստուծոյ Տունը: Ան կը խօսի իրական ու տեական յարաբերութեան Աստուծոյ՝ մարդոց հետ: Ան կը վկայէ աւելի խորունկ ու մեծ ճշմարտութեան մը քան մարդկային ճշմարտութեան հաւատալիքներն ու խախտելը — այն ճշմարտութեան որ հիմը կը կազմէ մարդուն իսկ գոյութեան, աղբիւրն ու կուռանը բոլոր էակներուն:

Անդրադառնալով այժմ, այն հարցումին որով սկսած էինք, կը տեսնենք թէ ունինք պատասխանի մը սկզբնաւորութիւնները և կը տեսնենք թէ արդի աշխարհի ենթադրութիւնը թէ քրիստոնէութիւնը գոյութիւն ունի կրօն մատակարարելու անոնց՝ որոնք պէտք ունին անոր, և թէ կրօնական հաւատքը զուտ անհատական մտահոգութիւն է, սխալ ենթադրութիւն մըն է: Քրիստոնէութիւնը կրօնք մը չէ միայն՝ այլ հաւատք մը:

Ա. Գ. Հիդլբերթ

Թրգմ. ՀԱՅՐԻԿ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆԱԿԱՆ

ԲԱՆԻՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ԱԻԵՏԱՐԱՆԻՆ ՄԷՋ

Նոր կտակարանէն երբ ելլենք և մըտնենք ուղղակի քրիստոնէական մտածման մէջ, կը տեսնենք որ Լօկոսի վարդապետութիւնը ունեցած է շատ կարեւոր կէտ մը Քրիստոնէական եկեղեցւոյ աստուածաբանութեան մէջ: Այդ վարդապետութիւնը անհրաժեշտութիւն մըն էր եկեղեցւոյն, պատասխանելու համար, այդ օրերուն եւրեան եկած Քրիստոսի անձին մասին եղած զանազան հերետիկոսական տեսութեանց, որոնք զՔրիստոս մերթ կը նկատէին երեւոյթ մը, մերթ բղխում մը և կամ կիսաստուած մը: Յովհաննէսեան Լօկոսի վարդապետութիւնը արդարեւ եղաւ ամուր թումերէն մին, ընդդէմ բոլոր այս տեսութեանց: Պէտք է ըսել թէ առաքելական Հայերը զժրախտաբար լայնօրէն չեն արտայայտուիր այս վարդապետութեան մասին: Իզնատիոս զՔրիստոս կը կոչէ ի զօրութեան ըմբռնում Լօկոս, ինչ որ գնոստիկեան շուշ մը ունի իր մէջ: Հերմաս՝ Որդին կը նոյնացնէ Աստուծոյ օրէնքին հետ, ինչպէս Փիլոն Օրէնքը՝ Լօկոսին: Գործք Յովհաննէսի մէջ Լօկոս-յղացքը կը բաժնուի մարդ-Քրիստոս յղացքէն: — Հոս պէտք է իսկոյն աւելցնել թէ, շրջանը, որուն կը պատկանին վերոյիշեալ ըմբռումները, աստուածիմաստեան հայեցողութեան սանձաքձակ շրջան մը եւրաւ, ուր ճիշդ մը կ'ըլլար Լօկոս յղացքին մէջ նետել հրէական, յունական և արեւելեան տարասեռ տարրեր: Բայց ինչպէս ըսի, Յովհաննէս Աւետարանը ունեցաւ իր բարեբար արդիւնքը այս բոլորին դէմ, երբ մանաւանդ ընդունուեցաւ կանոնական շարքերէն ներս: Նոյն արդիւնքը յառաջ բերաւ նաեւ Աւետարանի կողքին Ջատագովական դրականութիւնը, որուն զխաւոր դէմքերը եղան Յուստինոս, Տատիանոս, Թէոփիլոս և Աթէնաքորաս: Ջատագովները եղան աստուածաբանական պահպանողականները: անոնք փափաքեցան պահպանել աւանդական քրիստոնէութիւնը իր Յայտնութեան վարդապետութեամբ և Հին կտա-

